

Särskilda lokaler för elever i behov av särskilt stöd

Stödmaterial till
funktionsprogram för
skollokaler

Särskilda lokaler för elever i behov av särskilt stöd

Innehåll

Särskilda lokaler för elever i behov av särskilt stöd	1
<i>Grundskola, gymnasieskola, kommunövergripande särskild undervisningsgrupp och specialpedagogisk profil .....</i>	<i>3</i>
<i>Disposition och läsanvisningar .....</i>	<i>4</i>
<i>Övergripande avväganden .....</i>	<i>5</i>
<i>Placering av lokaler .....</i>	<i>5</i>
<i>Tillgänglighet .....</i>	<i>5</i>
<i>Yta per elev .....</i>	<i>6</i>
<i>Utemiljö</i>	<i>7</i>
<i>Hemvister för särskilda undervisningsgrupper .....</i>	<i>9</i>
<i>Trygghet och arbetsro .....</i>	<i>11</i>
<i>Flexibilitet och variation .....</i>	<i>12</i>
<i>Fysisk miljö och framkomlighet .....</i>	<i>13</i>
<i>Personal</i>	<i>14</i>
<i>Checklista för lokalprojekt .....</i>	<i>16</i>

Ny-, om- och tillbyggnation i Stockholms skolor beställs enligt stadens funktionsprogram för skollokaler. Funktionsprogrammet ska säkerställa bland annat effektivitet, likvärdighet, trygghet och långsiktighet i lokalerna. Funktionsprogrammet ska även säkerställa en tillräcklig variation i lokalernas utformning för att möjliggöra olika arbetssätt och dessutom ge förutsättningar att fånga olika elevers behov och utgöra ett stöd för elever med funktionsnedsättningar eller som på annat sätt är i behov av individuellt stöd.

I vissa fall krävs dock extra åtgärder för att ge tillräckliga förutsättningar att möta alla elevers individuella behov. Elever som uppfyller vissa krav kan därför antas i *grund- eller gymnasiesärskola*. Elever i grundskolan som inte uppfyller dessa krav, men som ändå inte kan få sitt stödbehov tillgodosett på den skola eleven går på kan erbjudas plats i en av stadens *kommunövergripande särskilda undervisningsgrupper (CSI)*. Det finns inga kommunövergripande särskilda undervisningsgrupper inom gymnasieskolan. Gymnasieskolan erbjuder istället vissa nationella program och introduktionsprogram med *specialpedagogisk profil*.

Särskilda behov hos elever som mottages eller erbjuds plats i sådana specialgrupper behöver mötas med olika typer av anpassningar. Exempelvis behövs särskild kompetens hos personal och skolledning, särskilda läromedel eller annan utrustning. Även lokalerna behöver ofta specialanpassas på olika sätt. Eftersom det rör sig om mycket heterogena grupper av elever är det dock svårt att skapa generella lösningar som fungerar i varje enskilt fall. I lokalprojekt som syftar till att skapa eller göra ändringar i lokaler för sådana grupper behöver man därför ofta göra relativt omfattande avväganden.

Denna vägledning fungerar som ett stödmaterial till stadens funktionsprogram för skollokaler. Dokumentet är i första hand tänkt att användas som stöd vid ny-, om- och tillbyggnationsprojekt som berör skolor där det finns eller planeras för *grund- eller gymnasiesärskola, kommunövergripande särskild undervisningsgrupp* eller *program med specialpedagogisk profil*. I andra hand kan dokumentet ses som en kunskapsbank kring de särskilda förutsättningar som gäller för *elever i behov av särskilt stöd* i allmänhet. I samband med att detta dokument tas fram ses även funktionsprogrammet över för att stärka stödet för *elever i behov av särskilt stöd* i nya skollokaler.

Grundsärskola, gymnasiesärskola, kommunövergripande särskild undervisningsgrupp och specialpedagogisk profil *Grundsärskolan* och *gymnasiesärskolan* är särskilda skolformer med egna kurs- och timplaner. Enskilda elever mottagna i dessa skolformer kan placeras i vilken skola som helst, så länge lokalerna uppfyller krav på tillgänglighet och tillräcklig kompetens finns hos personalen. Ofta placeras dock elever mottagna i grund- eller gymnasiesärskola i större enheter med särskilda anpassningar i lokaler och organisation.

Kommunövergripande särskilda undervisningsgrupper, eller CSI (CSI står för central grupp med särskild inriktning), är till för elever med stort stödbehov. Ofta handlar det om behov av specifik lärarkompetens, mindre undervisningssammanhang och mer lärarstöd. Lokalerna behöver utformas för att stödja verksamheten i dessa insatser. Utgångspunkten är att elever som inte är mottagna i grundsärskolan i första hand ska erbjudas stöd på sin ordinarie skola eller i samverkan med närliggande skolor. En plats i en kommunövergripande särskild undervisningsgrupp är alltså en insats för de elever som är i allra störst behov av särskilt stöd.

Inom gymnasieskolan finns ingen motsvarighet till grundskolans kommunövergripande särskilda undervisningsgrupper. Inom de nationella programmen med specialpedagogisk profil och introduktionsprogrammen finns ofta behov av extra anpassningar. Introduktionsprogrammen vänder sig till elever som inte är behöriga till gymnasieskolans nationella program, och regleras i bland annat i skollagen och gymnasieförordningen. Det finns fem olika introduktionsprogram, bland annat yrkesintroduktion, individuellt alternativ. Denna vägledning behandlar i första hand behoven inom *program med specialpedagogisk profil*, individuellt alternativ samt den del av yrkesintroduktion som inte bedrivs inom yrkesämnen eller som arbetsplatsförlagt lärande/praktik.

I dokumentet används begreppen *grundsärskola*, *gymnasiesärskola*, *kommunövergripande särskild undervisningsgrupp* och *program med specialpedagogisk profil* för att beteckna dessa grupper. Begreppen har kursiverats för att göra dokumentet mer läsbart, om information om en särskild grupp eftersöks. *Elever i behov av särskilt stöd* eller *särskilda undervisningsgrupper* används som samlingsbegrepp för att beteckna samtliga grupper.

Skolan har i uppdrag att säkerställa att alla elever får det stöd och den stimulans de behöver för att nå så långt som möjligt i sin kunskapsutveckling. Det finns därför ofta behov av att skapa

särskilda undervisningsgrupper, undervisningsstudios eller på annat sätt erbjuda individuellt stöd även på grundskolor som inte har kommunövergripande särskild undervisningsgrupp eller grundsärskola. Sådana grupper eller insatser kan vara av mer eller mindre permanent karaktär. Den vägledning som ges i detta dokument kan alltså vara ett stöd även vid lokalprojekt i sådana verksamheter, men vid sådana projekt gäller i första hand funktionsprogrammets kravställningar.

Disposition och läsanvisningar

Dokumentet tar i ett första avsnitt upp allmänna överväganden som bör göras vid planering av större enheter för grund- och gymnasiesärskola eller andra elever i behov av anpassningar, och vad man bör tänka på vid planering av skolans lokaler i stort. Det andra avsnittet tar upp de krav och överväganden som gäller särskilda lokaler, eller hemvister, för grupper av *elever i behov av särskilt* stöd. I syfte att ge en så fullständig förståelse som möjligt för de särskilda förutsättningar som gäller i lokalprojekten är dessa delar relativt uttömmande och resonerande. Dokumentet avslutas därför med en checklista för lokalprojekt som sammanfattar de viktigaste punkterna.

Stöddokumentet tar på en generell nivå upp fyra olika grupper av elever. Gemensamt för alla elever i dessa grupper är att de är i behov av någon form av anpassningar som har påverkan på lokalernas utformning. De faktiska behoven kommer dock skilja sig åt beroende på vilken grupp som är aktuell i det specifika projektet. Ofta finns även disparata behov inom samma grupp. Detta innebär att dokumentet inte kan fungera som en fullständig manual att tillämpa direkt i varje enskilt projekt, utan mer som en kunskapsbank och ett stöd i de avvägningar som behöver göras. Den avslutande checklistan bör därför betraktas som en utgångspunkt, som behöver anpassas till det specifika projektets förutsättningar.

Övergripande avväganden

Planering av nya lokaler för *grund- och gymnasiesärskola, kommunövergripande särskilda undervisningsgrupper* eller *program med specialpedagogisk profil* innebär ett antal övergripande avväganden behöver göras. Det handlar exempelvis om var i skolan gruppens eller enhetens lokaler placeras, men också om tillgänglighet i alla delar av skolan. Dessutom ställer specialgrupper ofta andra krav på yta per elev, särskilt om det behövs funktioner som inte vanligtvis planeras i skolor (exempelvis förvaring av eldrivna rullstolar och andra hjälpmedel). Vidare behöver skolans utemiljö vara tillgänglig utifrån de behov som finns i den aktuella elevgruppen.

Placering av lokaler

Vid planering av lokaler för *elever i behov av särskilt stöd* är inkludering en mycket viktig parameter. Elever i exempelvis *grundsärskola* eller *kommunövergripande särskild undervisningsgrupp* ska vara en naturlig del av den övriga skolan och kunna delta i skolans verksamhet tillsammans med jämnåriga i så stor utsträckning som möjligt. Lokaler för större grupper av *elever i behov av särskilt stöd* behöver planeras med detta i åtanke.

En viktig förutsättning för inkludering är att lokalerna inte placeras separat från skolans övriga lokaler. I många befintliga skolor har *grundsärskoleenheter* eller *särskilda undervisningsgrupper* ofta placerats i externa lokaler eller i en separat del av skolbyggnaden. Detta motverkar inkludering. Förutom att verksamheten rent fysiskt separeras från den övriga skolan riskerar verksamheten även organisatoriskt att särskiljas från resten av skolan, vilket har negativ inverkan utifrån inkludering.

Eleverna ska även erbjudas en åldersadekvat miljö. Detta innebär att eleverna ska erbjudas ett sammanhang där de möter andra elever i samma ålder. I praktiken innebär detta att *grundsärskolans* eller den *kommunövergripande särskilda undervisningsgruppens* lokaler bör placeras i anslutning till lokaler för elever i samma ålder. Specialanpassade lokaler för exempelvis *grundsärskoleelever* i årskurs F–3 bör alltså placeras i närheten av skolans F–3-hemvist eller motsvarande. Inom gymnasieskolan finns inte motsvarande behov av åldersanpassning.

Tillgänglighet

Fysisk tillgänglighet är en grundläggande förutsättning för att verksamheten ska kunna möta *elever i behov av särskilt stöd*.

Bristande tillgänglighet är dessutom en form av diskriminering, och tillgänglighetsfrågor regleras på många ställen i lagstiftningen (PBL, BBR osv.). Vid planering av anpassade lokaler för *elever i behov av särskilt* stöd kan det dock finnas behov av att särskilt bevaka olika aspekter av tillgänglighet. Förutom fysisk tillgänglighet i form av möjlighet för personer med nedsatt rörelse- eller orienteringsförmåga att röra sig obehindrat i lokalerna är även akustik och ljusmiljö viktiga delar.

En målsättning bör vara att lokalerna i nya skolor inte ska vara ett hinder för att ta emot en enskild elev med någon form av funktionshinder. Detta innebär behov av konkreta anpassningar efter olika typer av fysiska funktionshinder som tillgång till hiss, möjlighet framföra permobil och tillgång till RWC med plats för brits och personal. Andra tillgänglighetsanpassningar kan röra markering av dörrar, trappor och dörrkarmar, kontrastmarkeringar mellan golv och vägg (färgsättning), tydlig och enhetlig skyltning. Skolans ljud- och ljusmiljö är särskilt viktig för elever med syn- eller hörselnedsättningar, koncentrationssvårigheter eller neuropsykiatriska diagnoser (och även för personer med annat modersmål än svenska).

Vissa särskilda anpassningar kan vara kostnadsdrivande eller påverka andra viktiga funktioner i skolans lokaler. Detta innebär att avvägningar behöver göras kring hur stora delar av lokalerna som bör anpassas extra och i vilken utsträckning, samt hur sådana anpassningar fungerar ihop med exempelvis lås- och passersystem. Det är dock viktigt att anpassningar inte begränsas till specialiserade lokaler för exempelvis grundsärskola eller CSI-grupp, utan även utförs i gemensamma lokaler som slöjdsalar, hemkunskapssal, idrottssal, matsal och entréer. De anpassningar som kan behövas i gemensamma lokaler är inte nödvändigtvis begränsade till framkomlighetsåtgärder, utan kan – beroende på vilken typ av behov det handlar om – också vara kopplade till exempelvis ljud- och ljusmiljö.

Yta per elev

Lokalprojekt i Stockholms skolor har ofta starka ytmässiga begränsningar, på grund av både ekonomiska skäl och på grund av tomternas storlek och form, och yta per elev är ett ofta använt jämförelsetal i kombination med hyres- och investeringskostnader. Sådana jämförelsetal har en viktig funktion för att undvika alltför dyra lokalprojekt och därmed för höga hyreskostnader.

Grundsärskola, gymnasiesärskola, kommunövergripande särskilda undervisningsgrupper och program med specialpedagogisk profil

har dock ofta behov av extra yta per elev. Det är dock mycket svårt att ge några exakta jämförelsetal för elever i dessa grupper eftersom behoven skiljer sig åt såväl från elev till elev som från grupp till grupp.

Bedömningen av vilken yta per elev som är aktuell i ett visst projekt bör utgå från de särskilda behov som kan identifieras i den aktuella elevgruppen. Behov som kräver extra yta är ofta kopplade till olika typer av hjälpmedel eller specialanpassade lokaler. För elever som sitter i rullstol kan det exempelvis behövas extra yta för RWC, förvaring av eldrivna rullstolar och i vissa fall plats för – och eventuell förvaring av – väggfasta liftar, traverser och andra fysiska hjälpmedel. Rullstol och permobil kan också innebära behov av exempelvis bredare korridorer, extra ramper och hissar vilket har påverkan på den totala ytan.

Det kan även ställas andra krav på lokalerna som innebär en större yta per elev, exempelvis kopplat till ett utökat behov av enskilda arbetsplatser, andra särskilda rumsfunktioner eller ett allmänt behov av större utrymme. *Grundsärskola, gymnasiesärskola, kommunövergripande särskilda undervisningsgrupper och program med specialpedagogisk profil* är också personalintensiva verksamheter vilket kan påverka ytbehovet.

Utemiljö

Skolans utemiljö är en viktig resurs för verksamheten. Förutom att erbjuda en plats för social samvaro, lek och återhämtning blir utemiljön allt viktigare som ett pedagogiskt rum. Utemiljön är dessutom viktig som en arena för fysisk aktivitet och rörelse. För att dessa funktioner ska kunna nyttjas av alla elever är det viktigt att skolgården är utformad på ett tillgängligt och inkluderande sätt. Gården bör också erbjuda en varierad och utmanande miljö, med olika zoner för olika aktiviteter. Säkerhet, väderskydd belysning och akustisk miljö är andra viktiga aspekter vid planering av utemiljöer, liksom angöring. I skolor med stora grupper av elever i behov av skolskjuts är angöringssituationen särskilt viktig.

En tillgänglig utemiljö innebär att alla som använder den kan ta sig fram och vistas överallt. Gården behöver alltså vara framkomlig och visuellt orienteringsbar, vilket ställer krav på exempelvis gångar, ledstråk och belysning. En genomtänkt zonindelning, med tydliga avgränsningar, ökar också orienterbarheten. Samtidigt behöver skolgården erbjuda en utmanande miljö och locka till rörelse för alla elever. Stadens funktionsprogram för skollokaler erbjuder ett gott stöd för skolgårdsutformning, även ur ett funktionshinderperspektiv,

men det finns några aspekter som särskilt kan beaktas vid åtgärder i skolor där det finns eller planeras *kommunövergripande särskilda undervisningsgrupper* eller större *grundsärskola*. För *gymnasie-särskolan* och *program med specialpedagogisk profil*, ställs naturligtvis delvis andra krav på utemiljön, men en kvalitativ utemiljö är viktig även för gymnasieskolan i stort.

Utemiljön bör – liksom övriga delar av skolan – bidra till inkludering. För framför allt *grundsärskolan* finns ofta en önskan om att avgränsa en del av skolgården för att skapa en lugnare, tryggare och säkrare del för elever i grundskolan, där personalen har större möjlighet till uppsikt under raster. En sådan zon kan ha stora fördelar – inte minst utifrån ett trygghets- och säkerhetsperspektiv – men riskerar samtidigt att leda till exkludering. En eventuell avskild del för *grundsärskolan* (eller för *andra särskilda undervisningsgrupper*) bör därför utformas med öppna och naturliga övergångar till övriga utemiljön. Stängsel och låsta grindar bör undvikas, till förmån för mjukare och mer naturliga avgränsningar. Om stängsel eller andra hårda avgränsningar ändå är viktigt – exempelvis på grund av rymningsbenägna elever – är det oftast bättre att se över inhägnaden av hela skolgården. Det är viktigt att *grundsärskolans* elever ges möjlighet att delta i verksamheten på samma villkor som övriga elever.

Utemiljön bör också erbjuda lugna reträttplatser, dit elever kan dra sig undan för vila och eftertanke. Detta är särskilt viktigt för elever med exempelvis perceptionssvårigheter och ett stort behov av återhämtning. I skolor med *kommunövergripande särskilda undervisningsgrupper* kan det alltså vara en bra idé lägga särskild vikt vid sådana zoner. Den akustiska miljön är naturligtvis viktig i utemiljön som helhet, men är särskilt viktig i zoner för vila och återhämtning.

Utemiljön är inte enbart en viktig resurs för grundskolan och grundskolan, utan även för gymnasieskolan och kanske i synnerhet för *gymnasiesärskolan*. Gymnasieskolor placeras ofta på centrala platser i staden, där det är svårt att skapa stora skolgårdar. Det är dock viktigt att ändå satsa på att åstadkomma en så kvalitativ utemiljö som möjligt. Hängytor, scen och ytor för idrott är viktiga funktioner i en utemiljö för gymnasieskolan, men för *gymnasie-särskolan* kan samtidigt finnas vissa behov av redskap för rörelse och fysisk aktivitet.

Hemvister för särskilda undervisningsgrupper

Nya grundskolor i Stockholms stad byggs för att organiseras i hemvister. Hemvisten är den plats där eleverna tillbringar den största delen av sin tid i skolan. Det är där eleven ska känna sin tillhörighet, och där finns pedagogiska lokaler som grupprum och lärosalar, samt andra funktioner som toaletter, kapprum och förråd. Hemvisten kompletteras med gemensamma resurser som matsal, specialsalar, administration och elevhälsa. Hemvisten utformas med ett gemensamt allrum som omges av rum för undervisning i större eller mindre grupper. I hemvisten ska det finnas förutsättningar för trygghet och variation i arbetssätt, och hemvisten ska även tillgodose skolans lokalbehov för fritidshem och fritidsklubb.

Även för elever i *grundsärskoleklass* och *kommunövergripande särskild undervisningsgrupp* är hemvisten med sina förutsättningar för variation och trygghet en passande grundidé för lokalernas utformning. Samtidigt innebär elevernas och gruppernas individuella och ofta heterogena behov att lokalerna kan behöva utformas på ett sätt som skiljer sig från en vanlig hemvist. Lokalerna bör också anpassas till den planerade gruppens storlek och inte per automatik utgå från de mått som anges i utbildningsförvaltningens lokalprogram. Det är också viktigt att hemvisten samspelar på ett bra sätt med skolan i övrigt. Samma grundläggande principer gäller även för *gymnasiesärskolan* och för *program med specialpedagogisk profil*, men elever i gymnasieåldern har ofta en starkare koppling till skolans gemensamma lokalresurser.

En viktig aspekt av hur lokaler för *grund- och gymnasieskola* och olika typer av *särskilda undervisningsgrupper* kopplas till övriga skolan är möjligheten till inkludering. Elever i dessa grupper kan ofta inkluderas i den övriga verksamheten på olika nivåer utifrån individuella förutsättningar. Det kan handla om allt från att en elev i *grund- eller gymnasiesärskolan* deltar i ordinarie undervisning i ett enskilt ämne till att en elev i *kommunövergripande särskild undervisningsgrupp* gradvis slussas in i ordinarie klass. Möjligheten att inkludera eller slussa in en elev i ordinarie klass kan begränsas av exempelvis akustiska problem i ordinarie hemvister. Det är därför viktigt att samtliga av skolans hemvister håller god kvalitet avseende akustisk miljö, belysning, tillgänglighet och så vidare. Detta är naturligtvis alltid viktiga aspekter, men det är särskilt viktigt om skolan har en stor andel *elever i behov av särskilt stöd*. Även specialsalar och andra gemensamma lokalresurser kan påverkas av detta, och bör utformas utifrån de elevgrupper som planeras på skolan (särskilda akustiska anpassningar för elever med

hörselnedsättningar, extra framkomlighet för elever med rörelsenedsättningar et cetera).

Det finns även ett antal andra anpassningar och komplement som kan vara nödvändiga eller gynnsamma för *elever i behov av särskilt stöd*. En sådan anpassning kan vara att skapa en alternativ entré som kan användas av elever som har behov av det. Det viktiga är att skapa en möjlighet att ta sig in i skolan separat från andra elever. I skolor där hemvisterna har separata entréer för elever och huvudentrén främst används av besökare och viss personal kan därför huvudentrén användas för att skapa denna möjlighet.

En annan aspekt att särskilt se över är måltidssituationen. Skolmåltiden är ofta en känslig och påfrestande situation från början, och om miljön i den stora matsalen är högljudd eller stressig på något annat sätt kan det ha stor negativ inverkan för *elever i behov av särskilt stöd*. Dessa elever kan därför behöva en särskild lugn miljö, extra tid och/eller extra yta. Detta kan lättast uppnås i en avskild del av matsalen, men om detta inte finns eller kan tillskapas kan ljuddämpande skärmar eller andra inredningslösningar prövas.

Det är viktigt att verksamheten nyttjar sådana möjligheter på den enskilda elevens villkor och som elevens eget val. Att använda alternativ entré kan exempelvis vara en mycket positiv möjlighet för den enskilda eleven, men kan å andra sidan verka utpekande, exkluderande och i värsta fall diskriminerande om den används på fel sätt. Elever kan också behöva utmanas för att svårigheterna på sikt ska bli bättre. Detta är naturligtvis avvägningar som görs av verksamheten, men lokalerna behöver ge rätt grundläggande förutsättningar.

Det kan också vara nödvändigt att särskilt se över orienterbarheten i skolans lokaler (det är ett krav i funktionsprogrammet att lokalerna ska vara överblickbara och lätta att orientera sig i). Detta gäller inte minst för äldre elever, i högstadie- eller gymnasieåldern som oftast rör sig mer mellan olika läro- och specialsalar än yngre elever. För elever i *grund- och gymnasiesärskola, kommunövergripande särskild undervisningsgrupp* eller på *program med specialpedagogisk profil* kan detta vara av särskild vikt, med tanke på exempelvis funktionsnedsättningar och perceptionssvårigheter. En genomtänkt färgsättning kan vara ett sätt att öka lokalernas orienterbarhet, ett annat är att lägga extra vikt vid tydlig och tillgänglig skyltning även inne i skolan. Färgsättningen ska vara pedagogiskt genomtänkt och ta hänsyn till tillgänglighet.

Trygghet och arbetsro

För lokaler för elever i *grund- och gymnasiesärskolan, kommunövergripande särskild undervisningsgrupp* eller *program med specialpedagogisk profil* ställs extra krav på trygghet och arbetsro. Det kan exempelvis handla om möjlighet att i större utsträckning arbeta enskilt eller i mindre grupp och om en god balans mellan överblickbarhet och förutsättningar för avskildhet. Detta är till stor del beroende av hur lokalerna inreds och används, men lokalernas utformning ska ge rätt förutsättningar. Ett exempel på en sådan förutsättning är plats för fasta arbetsplatser för de elever som behöver det. En del elever är exempelvis i stort behov av kontinuitet och att tvingas flytta runt mellan olika arbetsplatser som också nyttjas av andra kan leda till otrygghet. Goda förutsättningar kan skapas genom exempelvis en tillräcklig variation av rum, och ett större fokus på små rum och andra mindre sammanhang än i grundskolans hemvister, men detta behöver också följas upp med god verksamhetsplanering och rätt inredning.

En åtgärd som kan vara positiv ur trygghetssynpunkt är att skapa ett enkelt pentry i hemvisten (spis, vatten, kyl och frys) för att möjliggöra för enskilda elever att äta i hemvisten. Elever med vissa typer av svårigheter kan ha svårt att hantera såväl miljön som den mat som serveras i matsalen. En sådan åtgärd fungerar som ett komplement till en lugn avskild del i matsalen och bör inte användas på ett sätt som motverkar elevernas inkludering. Det är också viktigt att beakta de krav som lagstiftningen ställer på hantering av livsmedel. Detta är något som verksamheten behöver ta hänsyn till vid nyttjande av en sådan möjlighet. Om verksamheten inte är beredd att säkerställa korrekt livsmedelshantering bör andra åtgärder prövas istället.

Den visuella miljön är viktigt för elevernas arbetsmiljö. En lugn visuell miljö i hemvisten kan skapas genom att exempelvis säkerställa att eventuella kommunikationsstråk inte stör pågående undervisning (eller annan verksamhet som kräver lugn och ro) och planera utställningsytor på platser där de inte stör elevens koncentration (undvik röriga väggytor runt exempelvis whiteboard, projektionsytor et cetera). Glas kan bidra till att skapa positiv överblickbarhet, men kan samtidigt vara problematiskt utifrån koncentration och visuell miljö, och bör därför användas sparsamt och genomtänkt. I vissa fall kan ett särskilt rum med lågstimulusmiljö skapas i hemvisten.

I vissa fall kan det också vara viktigt att hantera frågor om säkerhet. Åtgärder att överväga kan vara låsbar förvaring, säkra och låsbara

fönster och fast inredning som inte kan kastas. För elever i behov av särskilt stöd är kontinuitet i undervisningen en särskilt viktig faktor. I takt med att digitala hjälpmedel blir en allt större del av undervisningen kan det därför vara viktigt att säkerställa alternativa anslutningsmöjligheter vid plötsliga och oplanerade driftstopp i det trådlösa nätverket.

Flexibilitet och variation

Särskilda lokaler för elever i *grund- och gymnasiesärskola, kommunövergripande särskild undervisningsgrupp* och *program med specialpedagogisk profil* behöver vara variationsrika nog för att kunna möta enskilda elevers individuella behov inom heterogena grupper. Samtidigt behöver lokalerna var flexibla nog för att kunna förändras över tid, i takt med förändringar i elevunderlaget. Lokalerna behöver naturligtvis också på ett bra sätt möta de särskilda krav som ställs på undervisningen. *Grund- och gymnasiesärskolan* läser till exempel enligt egna kurs- och timplaner, med bland annat mer undervisningstid i praktisk-estetiska ämnen.

Lokaler för *elever i behov av särskilt stöd* bör alltså anpassas efter den grupp av elever som ska använda lokalerna. I vissa fall kan detta innebära en mycket hög grad av specialanpassning, medan det i andra fall innebär betydligt mindre avsteg från hur skollokaler normalt utformas. Vid mindre avsteg ökar möjligheten att utan ombyggnad använda lokalerna till annan verksamhet om behoven på sikt skulle förändras. Likaså ökar möjligheten att snabbt ställa tillbaka lokalanvändningen om behov åter skulle uppstå i ett senare skede; ju mindre utpräglade speciallokaler, desto större omställbarhet på sikt. Det är därför viktigt att behoven analyseras noga från början, både för att säkerställa att alla elevers behov kan uppfyllas och för att undvika överanpassning av lokalerna.

En varierande lärmiljö ger förutsättningar att möta de skilda behov som finns inom gruppen, och i många fall också hos en och samma elev. Generellt finns ett större behov av små rum för eget arbete och arbete i smågrupper, men det behövs också större rum för gemensamt arbete och genomgångar i större grupp.

Undervisningsgrupperna är ofta betydligt mindre än grundskolans vanliga grupper, men har å andra sidan ofta större behov av hjälpmedel och skrymmande inredning som avgränsande och ljuddämpande skärmar. Mer öppna miljöer kan i perioder behöva inredas med avgränsade enskilda arbetsplatser vilket kan innebära behov av extra yta i sådana utrymmen. En verkstad eller ateljé kan vara en särskilt viktig funktion, för att möta ett större behov av

praktisk undervisning, både kopplat till timplanen och till mer allmänna pedagogiska behov.

Fysisk miljö och framkomlighet

Nya skolor bör vara anpassade så att lokalernas tillgänglighet inte är ett hinder för att ta emot en enskild elev. För större grupper av *elever i behov av särskilt stöd* kan dock extra anpassningar utifrån tillgänglighet behövas. Exempel på sådana anpassningar kan vara plats för fysiska hjälpmedel som liftar, ytmässiga anpassningar som förvarings- och laddningsplats för elrullstolar eller extra akustiska anpassningar för att säkerställa en tillräckligt god ljudmiljö för den aktuella elevgruppen. Ofta finns ett stort antal olika behov inom samma grupp, och en enskild elev kan ha flera olika funktionsnedsättningar. När en lokal planeras för en särskild grupp av elever bör alltså tillgängligheten anpassas efter just denna grupp. Gruppens sammansättning kan dock ändras över tid, så de åtgärder som görs bör vara tillräckligt flexibla för att i möjligaste mån kunna anpassas efter framtida behov.

En god ljud- och ljusmiljö är naturligtvis positivt för alla elever och bör vara en grundläggande förutsättning i hela skolan. Samtidigt är ljud- och ljusmiljön särskilt viktig för elever med syn- eller hörselnedsättningar eller perceptuella svårigheter. En bra ljudmiljö ger goda förutsättningar för undervisning genom god rumsakustik och god taluppfattbarhet och minimerar buller från installationer och andra omgivande ljudkällor. En stor del av det buller som uppstår i en skolmiljö alstras dock av verksamheten själva i form av exempelvis tal, stegljud och skrap från möbler. Med goda akustiska förutsättningar ges verksamheten förutsättningar att påverka ljudmiljön genom att minska sådana aktivitetsljud genom pedagogiska insatser, med hjälp av inredning et cetera. Utöver elever med nedsatt syn eller hörsel är även elever med annat modersmål än svenska särskilt hjälpta av en god akustisk miljö.

Belysning och andra ljusförhållanden är en viktig del av lokalernas visuella miljö och har dessutom en viktig ergonomisk funktion. Undermålig belysning kan leda till hälsobesvär som huvudvärk, trötthet i ögonen och spänningar i rygg och nacke, medan rätt belysning kan vara till stor hjälp för exempelvis elever med hörsel- eller synnedsättning som behöver kunna läsa ansikten. Bländning, flimmer och annan problematik kopplat till armaturens placering och ljudkällans kvalitet kan behöva särskild uppmärksamhet i lokaler för elever med perceptuell eller sensorisk känslighet. Exempelvis kan elever med sådana svårigheter vara extra känsliga för flimmer från ljuskällor, och påverkas starkt av

flimmer som andra elever inte uppfattar. Ljuskällor bör därför planeras med hög kvalitet på ljuskällor och armaturer, och dessutom med stor flexibilitet genom dimbarhet eller olika typer av ljuskällor och olika ljussättningar att välja mellan beroende på aktivitet.

Den fysiska framkomligheten är naturligtvis mycket viktig för elever med olika typer av rörelsenedsättningar, särskilt för de som har behov av hjälpmedel som rullstol, rollator eller permobil. Skollokaler ska alltid vara tillgängliga och framkomliga för personer med nedsatt rörelse- eller orienteringsförmåga. Tillgängligheten är viktig i hela skolan för att elever i *grund- eller gymnasieskola, kommunövergripande särskild undervisningsgrupp* eller *program med specialpedagogisk profil* ska kunna ta del av verksamheten på samma villkor som andra elever.

Samtidigt kan speciallokaler för dessa grupper behöva extra anpassningar, inte minst om en stor del av eleverna är i behov av fysiska hjälpmedel för att förflytta sig. Detta innebär ofta behov av extra yta, exempelvis extra rörelseutrymme eller förvaring för fysiska hjälpmedel och plats för och laddning av eldriven utrustning. Man kan också behöva planera för vägg- eller takfast utrustning som liftar eller traverser om elevgruppen har särskilt stora behov kopplade till rörelsenedsättning. RWC i lokaler för elever i sådana grupper planeras med plats för brits och medföljande personal. Hiss planeras med plats för permobil. Behov av den här typen av anpassningar kan uppstå i framtiden, även om elever i eventuell befintlig verksamhet har behov dem i dagsläget. Eftersom anpassningarna kan vara svåra eller dyra att tillskapa i efterhand bör de finnas med redan från början om man realistiskt kan förvänta sig att de uppstår i framtiden. För *grund- och gymnasieskolor* är dessa anpassningar oftast relevanta, medan *kommunövergripande särskild undervisningsgrupp* och *program med specialpedagogisk profil* inte med samma sannolikhet har en stor andel elever med rörelsenedsättning.

Personal

Grund- och gymnasieskola, kommunövergripande särskild undervisningsgrupp och *program med specialpedagogisk profil* är personalintensiva verksamheter. Förutom att det kan behövas extra pedagogisk personal för att tillgodose det pedagogiska behovet kan projektet även behöva ta hänsyn till ytterligare yrkesgrupper som exempelvis personliga assistenter. Elevhälsans specialpedagogiska insats är också särskilt viktig i skolor med specialgrupper. Större personalresurser bör naturligtvis beaktas vid planering av ventilation och av verksamhetens totala yta. Detta kan även påverka

exempelvis matsal och specialsalar om eleverna behöver stöd av extra personal även i dessa lokaler.

Planering och placering av personalutrymmen bör utgå från verksamhetens och elevernas behov av inkludering. Rätt placerade personalutrymmen kan också bidra till stärkt samverkan med övriga skolan. Arbetsplatser för pedagoger bör därför i möjligaste mån placeras tillsammans med arbetsplatser för annan personal, för att främja samverkan och motverka att specialgrupper isoleras från övriga skolan. Detta kan innebära att skolans övriga hemvister behöver planeras med något större arbetsrum. I enskilda fall finnas skäl att skapa enklare arbetsplatser i anslutning till en hemvist för *elever i behov av särskilt stöd* om elevgruppen har särskilt stort behov av tillsyn, men detta bör inte vara utgångspunkten.

Ofta finns önskemål om ett separat pausrum i specialgruppens lokaler, men funktionsprogrammets utgångspunkt är att all personal på skolan – bortsett från kökspersonal av hygieniska skäl – ska dela på ett och samma pausrum. Tanken med detta är att främja samverkan och samarbete inom hela personalgruppen, och normalt bör därför även personal som arbetar inom *grund- och gymnasiesärskola, kommunövergripande särskild undervisningsgrupp och program med specialpedagogisk profil* nyttja ett gemensamt pausrum. I undantagsfall kan det finnas behov av ett mindre pausrum i direkt anslutning till lokalerna, om arbetet är särskilt tungt eller om exempelvis assistenter behöver ett pausutrymme i anslutning till verksamheten. Ett alternativt sätt att åstadkomma detta är att om möjligt placera speciallokalerna i närheten av skolans gemensamma pausrum.

Checklista för lokalprojekt

Nedan följer en checklista som sammanfattar dokumentets innehåll på ett mer översiktligt sätt. Checklistan bör betraktas som en utgångspunkt, som behöver anpassas till det specifika projektets förutsättningar, och de enskilda punkterna förklaras mer i detalj i ovanstående avsnitt.

Begreppet lokaler i listan syftar på särskild hemvist eller annan särskild lokal för elever *i behov av särskilt stöd*.

Övergripande

- Identifiera behoven tidigt för att kunna avgöra vilken grad av anpassning som behövs.
- Gemensamma lokalresurser i form av matsal, specialsalar, entré, elevcafé och liknande ska vara tillgängliga och anpassade för alla elever.
- Eleverna ska erbjudas en åldersadekvat miljö, vilket innebär att lokaler i grundskolor bör vara uppdelade efter ålder och placeras i anslutning till hemvist/klassrum för elever i samma stadium (F-3, 4-6, 7-9).
- Lokalernas placering i skolan ska främja inkludering och samverkan.
- Matsal med möjlighet att skapa en avskild del för den som är i stort behov av lugn och ro. Exempel på faktorer att beakta förutom den lugna miljön är extra behov av yta för hjälpmedel och/eller personal och extra behov av tid.
- Extra anpassningar utifrån orienterbarhet kan vara särskilt viktiga för äldre elever (i gymnasie- och högstadietåldern). Sådana anpassningar kan vara kopplade till exempelvis genomtänkt färgsättning eller extra skyltning.
- Ytterligare entrémöjlighet som alternativ till huvudentré. Det är viktigt att nyttjande av denna möjlighet är elevens eget val så att det inte blir ett utpekande.
- Möjlighet för elever att gradvis slussas in i ordinarie undervisningsgrupp. Detta gäller särskilt för elever i *kommunövergripande särskild undervisningsgrupp* eller *program med specialpedagogisk profil*.

Trygghet och arbetsro

- Lokalerna har möjlighet till fasta arbetsplatser för den som behöver. Sådana arbetsplatser kan vara placerade i mindre rum, i lärosal eller i allrum, beroende på den enskilda elevens behov.
- Lokalerna planeras för att främja en lugn visuell miljö, till exempel genom väl planerade ytor för utställning. En lugn

visuell miljö är särskilt viktigt runt exempelvis whiteboards eller andra platser eleven riktar sin koncentration mot.

- Enskilda rum kan planeras med en särskilt lugn visuell miljö (lågstimulus) om elevgruppen har ett sådant behov.
- Ett pentry i lokalen (spis, vatten, kyl och frys) fungerar som komplement till matsal för elever som inte kan hantera miljön i matsalen eller den mat som serveras.
- I vissa fall kan extra säkerhetsåtgärder som låsbar förvaring, fasta möbler och låsbara fönster övervägas.
- Lokalerna behöver en god balans mellan överblickbarhet och avskildhet, liksom mellan öppenhet och möjlighet till lugn och ro.
- Glasade ytor kan behövas för att säkerställa överblickbarhet, men stora glasade ytor ska undvikas.

Flexibilitet och variation

- Lokalerna bör erbjuda en hög grad av variation för att kunna möta olika typer av behov.
- Lokalerna behöver ofta en större andel små rum och enskilda arbetsplatser än vanliga hemvister.
- En ateljé för praktisk undervisning är en särskilt viktig funktion för grupper av *elever i behov av särskilt stöd*.
- Lokalerna behöver vara flexibla, eftersom elevgruppens sammansättning och enskilda elevers behov varierar över tid. Sträva efter att anpassningar inte omöjliggör att lokalerna kan ställas om för att nyttjas till annan verksamhet.

Fysisk tillgänglighet

- Lokalerna behöver ha en mycket god ljudmiljö, anpassad till den grupp av elever lokalerna planeras för. Det kan handla om anpassning för elever med syn- eller hörselnedsättningar, men också för elever med ett särskilt behov av en lugn ljudmiljö på grund av exempelvis koncentrationssvårigheter.
- Lokalerna behöver ha en mycket god ljusmiljö. Enskilda elever kan ha problem med vissa typer av ljuskällor och flexibilitet i belysningen kan vara ett sätt att hantera detta. Det är också särskilt viktigt att undvika exempelvis störande reflektioner och flimmer.
- Färgsättning är särskilt viktig utifrån tillgänglighet, både sett till val av kulör och till exempelvis kontraster mellan golv och vägg.
- Lokalerna behöver ha plats för de hjälpmedel som behövs. Det kan exempelvis röra sig om fasta hjälpmedel som väggfasta liftar, men också om möjlighet att framföra permobil i lokalerna.

- Tillgång till hiss med plats för permobil och RWC med plats för brits och personal.
- För större grupper av elever med rörelsenedsättning behövs oftast förvaring av rullstolar och annan utrustning. Ett sådant utrymme behöver god tillgång till eluttag för laddning av eldrivna hjälpmedel.
- Lokalerna bör inte placeras i anslutning till matsal, musiksal eller andra verksamheter som alstrar starka dofter eller höga ljud.

Personal

- Pedagoger delar pausutrymmen med övriga skolans personal.
- I undantagsfall kan ett mindre pausutrymme för exempelvis assistenter och andra yrkesgrupper behövas, men utgångspunkten är alltid att all personal delar på skolans centrala pausutrymme.
- Pedagogernas arbetsplatser placeras i första hand tillsammans med annan personal för att främja samverkan. Detta kan innebära att personalarbetsplatser i övriga hemvister behöver planeras med extra utrymme.
- Särskilda arbetsplatser eller enklare arbetsstationer kan övervägas för elever i särskilt stort behov av tillsyn.
- Lokalerna kan med fördel placeras i närheten av skolans pausrum för personal för att underlätta nyttjande av det gemensamma pausrummet för exempelvis assistenter.

Utemiljö

- Alla delar av utemiljön ska vara tillgängliga för alla elever. Framkomlighet och orienterbarhet är viktiga aspekter att ta hänsyn till.
- Undvik stängsel och låsta grindar till förmån för mjukare avgränsningar om en avskild del av skolgården behövs. Se hellre över inhägnaden av hela skolgården.
- Lugna reträttplatser för vila och eftertanke är särskilt viktiga för elever med perceptionssvårigheter.
- Utemiljön är viktig även för gymnasieskolan, och i synnerhet för gymnasiesärskolan.